

ТРАДИЦІЙНІ ВИДИ ГОСПОДАРЮВАННЯ У ГІРСЬКИХ ТЕРИТОРІЯХ ЧЕРЕМОШЬСЬКОГО МЕЖИРІЧЧЯ

Тимофійчук Н.М.

Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника

Постановка проблеми. Гірські екосистеми є надзвичайно вразливими щодо втручання людини у їх природну стабільність, яка сформувалася протягом відносно тривалого історичного часу. Сьогодні у більшості розвинутих країн світу прийнято більш ретельно прораховувати наслідки використання гірських територій для отримання деревини, будівельних матеріалів, туризму, рекреації, бальнеології, полювання і інших цілей. Адже, багатовекторне техногенне навантаження на природні екосистеми гір призвели до порушення рівноваги у природі і, як наслідок, почастищення катастрофічних паводків, зсувів, поширення ерозії ґрунтів, обвалів, селів, вітровалів, снігових лавин тощо. Враховуючи катастрофічні зміни, які все частіше і частіше мають місце в гірських територіях, людство зобов'язане застосовувати найбільш оптимальні методи і способи раціонального господарювання для збереження природного довкілля.

Особливістю гірського Черемошського межиріччя є досить складні природні умови, які суттєво впливають не лише на спосіб життя горян, а й на характер їхньої діяльності, а в результаті обумовлюють низький рівень матеріального добробуту горян. У регіоні склалися традиційні види господарювання і зайнятості населення, які мало змінюються у часі. Недостатня увага до розвитку та забезпечення традиційних форм господарської діяльності спричинила соціально-економічний занепад і деградацію ряду районів Карпатського краю. Серед них знаходиться і досліджуваний нами Верховинський район. Тому вважаємо, що аналіз існуючих тут традиційних видів господарювання дасть можливість визначити пріоритетні види економічної діяльності, які у перспективі зможуть не лише покращити матеріальне становище горян, але й зберегти неповторне гірське природне середовище.

Формування цілей статті. У статті ставляться завдання визначити особливості розвитку гірських територій на сучасному етапі розвитку економіки країни, охарактеризувати традиційні види господарювання Черемошського межиріччя та визначити перспективні напрямки господарювання краю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ґрунтовних праць, де систематизовано інформацію про традиційні види господарювання досліджуваної території з точки зору суто географічної науки поки що немає.

Багата карпатська природа і важливе господарське значення полонин привертали увагу багатьох дослідників, які у своїх працях висвітлювали не лише особливості полонинського господарювання, а й екологічні й економічні складові такої діяльності. У працях І.Вагилевича, С.Витвицького, Л.Вайгеля, Р.Заклинського, В.Шухевича мали місце описані лише окремі особливості полонинського господарювання. Комплексній характеристиці господарства всієї Гуцульщини присвячені праці М.Мандибури. Часткову інформацію про полонинське господарство та інші види господарювання горян можна зустріти у «Історії міст і сіл Української РСР». Етнографічно-краєзнавчі дослідження краю здійснював Ю.Шнайдер, лісосплав Черемошем описував С.Губицький, загальну характеристику лісового господарства краю можна зустріти у працях Я.Топфера. Серед сучасників варто відзначити праці В.М.Клапчука та М.М.Лаврук [4, 5, 6, 7].

Виклад основного матеріалу. Життя високо в горах, навіть в умовах науково-технічного прогресу і поширення масової культури, зберігає свої особливості, відмінні від інших територій. Специфічні і досить складні умови життя у горах обмежують вибір різних видів господарської діяльності для місцевих жителів, що істотно відбивається на їхньому матеріальному становищі. В умовах глобалізації ринкової економіки більшість товарів, які вироблені в умовах гір не є конкурентоспроможними у порівнянні з продукцією рівнинних та урбанізованих центрів. Це викликає негативні соціально-економічні тенденції у розвитку гірських районів.

Черемошське межиріччя охоплює територію Верховинського району Івано-Франківської області. У фізико-географічному плані вищевказана територія належить до природно-географічної підобласті Гринявсько-Яловичорських Карпат і являє собою окремий природно-географічний район – гори Гриняви. Досліджувана територія є малоосвоєною в промисловому та рекреаційному аспектах, має слабо розвинуту соціальну і транспортно-комунікаційну інфраструктуру.

Основними видами господарювання досліджуваної території впродовж десятиліть були відгінно-пасовищне (полонинське) тваринництво, лісорозробки та народні промисли. Така вузька

господарська спеціалізація, труднощі сучасного етапу перебудови економіки, зумовили значне загострення екологічних та соціально-економічних проблем у регіоні. Суттєвий вплив на економічну депресивність краю має слабка інтегрованість з економікою решти країни, незначна сільсько-господарська освоєність, нерозвинутість транспортної інфраструктури, політико-адміністративна роз'єднаність, дисперсне безсистемне розселення, низька частка зайнятості жителів краю у суспільному секторі виробництва країни.

Залежно від природних умов, малої кількості придатної для рільництва землі, головну роль у господарському укладі й виробничому побуті місцевого населення відіграло тваринництво, зокрема відгінне, з перевагою вівчарства в його структурі. На цій основі розвинулась культура полонинського господарства зі своїми типами споруд, формами випасу, виробничих функцій організації побуту, способами переробки молоко-продуктів тощо. Утримання корів, коней і овець на високогірних альпійських луках – полонинах є справжнім господарським феноменом Українських Карпатських гір, яке вимагає доброго знання гірських природно-кліматичних умов, термінів та інтенсивності полонинського випасання худоби. Розвитку тваринництва сприяли великі площі природних пасовищ, сінокісних луків і лісів. Найбільше полонин було в околицях Верховини, Зеленого, використовувалися також полонини північної частини Гринявських гір.[5,7].

Протягом усього періоду існування полонинського господарства дуже мало уваги приділялося догляду за гірськими пасовищами – на полонинах практично не виділяли ділянок для випасу худоби і косіння трави. Лише на найприбутковіших пасовищах, розташованих недалеко від сіл, застосовувалися раціональні методи ведення господарства. За роки незалежності аграрний сектор краю зазнав значного занепаду і зараз перебуває переважно в руках приватного сектору. Значних втрат зазнало тваринництво. Серед основних причин занепаду його: низькі закупівельні ціни на тваринну сировину, відсутність державних дотацій, конкуренція дешевої і низькоякісної імпоротної сировини. А ще затяжна національна криза не могла не позначитися на розвитку сільського господарства. Недостатня розвинутість господарських структур, в умовах гірської місцевості, унеможлиблює забезпечення відповідного рівня продуктивності праці та зниження собівартості виробленої продукції як у промисловості, так і в сільському господарстві, порівняно з низинними районами України. У гірських умовах потрібні значно більші затрати

фізичних та інтелектуальних зусиль, фінансово-матеріальних ресурсів.

У сучасних ринкових умовах України найперспективнішим напрямом розвитку сільського господарства краю є органічне гірське сільське господарство, яке виробляє екологічно чисту м'ясо-молочну продукцію. Але для того, щоб сільськогосподарська діяльність гуцулів була економічно ефективною і не наносила шкоди природі та екології краю, потрібно модернізувати і застосовувати тільки найкращі, випробувані часом, традиційні народні методи господарювання, які мають не тільки економічну, але й велику духовно-культурну цінність. Крім того, варто також вивчати і використовувати передовий досвід і технології гірського господарювання горян сусідніх європейських держав з подібними гірськими умовами. У Черемоському межиріччі такі форми ведення господарства як лісозаготівля і полонинське господарювання скоріше за все вже перевищили той критичний рівень, після якого настає незворотна деградація карпатських екосистем. [5, 6, 7].

Гірське тваринництво краю на сьогодні перебуває у вкрай занедбаному стані. Колись людні полонини зараз пустують і використовуються лише частково для збирання грибів, ягід і лікарських рослин. Через занепад тваринництва в місцевий бюджет не надходить значна кількість коштів, які могли б змінити інвестиційні можливості краю. Водночас безсистемне використання полонин і приполонинських лук в недалекому минулому викликало ряд екологічних проблем краю. Зараз у Карпатах спостерігається загальна тенденція до зниження верхньої межі лісу (вирубки під пасовища) та трансформації усіх типів вихідної рослинності у декілька вкрай збіднених типів, що ще можуть існувати в умовах значного випасу. Все це призвело до того, що традиційні гірські луки, які колись славилися своїм біорізноманіттям, почали заростати чагарниками. Катастрофічно низьке використання високогірних пасовищ призвело до їх зміни лісовими угрупованнями, а згодом і до деградації більшої частини цієї унікальної екосистеми. Екстенсивне полонинське господарство внаслідок неорганізованого випасу худоби стало чи не єдиною причиною перетворення багатих високогірних лук у деградовані угіддя і пустища.[3]. Колись людні гірські полонини заростають некошеними травами і самосійними лісами.

Рослинництво через складну орографію, маловрожайні важкі глинисті й кам'янисті ґрунти, вологий клімат, коротке літо з великою кількістю опадів не має важливого значення у житті горян. Хоча місцеве населення й займається рослинництвом, та воно має лиш допоміжний характер.

Горяни не задовольняють власні потреби від рослинництва й наполовину. Має місце у житті місцевого населення також збиральництво. Особливо в літній період верховинці займаються збиранням грибів, ягід, лікарських рослин.

Більшість місцевого населення безпосередньо пов'язане з діяльністю лісового господарства, лісової і деревообробної промисловості. Лісове господарство, а особливо заготівля лісу в умовах гір мають свої особливості і вимагають дотримання певних екологічних вимог: дотримання високої лісистої басейнів річок, збереження вікової структури лісових насаджень, санітарні рубки і лісорозведення, підвищення продуктивності і біологічної стійкості гірських лісів. Лісове господарство має носити невиснажливий, раціональний характер і постійно забезпечувати охорону та відновлення видової різноманітності дерев для збереження природного балансу лісових екосистем [1,4]. У деяких наукових джерелах зустрічаємо, що з 1968 року рубка лісів у Карпатах проводиться в межах науково-обґрунтованих нормативів. Та насправді картина не зовсім така. Верховинські ліси первозданного вигляду практично вже припинили своє існування, більшість лісових насаджень що ще залишилися, знаходяться тільки у важкодоступних місцях. Впродовж 2000-2008 рр. спостерігалось варварське вирубування лісів, особливо на схилах Білого Черемошу, ліси яких належать Верховинському і Гринявському лісовим господарствам. Зі слів місцевих жителів практично у кожному селі діяло щонайменше два лісопереробні цехи, де здійснювалася розпилювання деревини, яка згодом відправлялася в основному до Чернівецької області і Молдови.

Народні промисли, серед яких найбільше розвинуті художня обробка деревини, кушнірство, ліжникарство, боднарство, вишивка, писанкарство, має лиш локальний характер. Хоча розвиток будь-якого з народних ремесел може суттєво підняти престиж регіону і внести свою частку в розвиток економіки краю.

Зрозуміло, що традиційні види господарювання Верховинщини в умовах сучасного розвитку економіки країни, а особливо в час економічної кризи не можуть сприяти нормальному розвитку краю і збільшувати економічну привабливість території для залучення іноземних інвестицій, оскільки самі потребують значних капіталовкладень. Потрібні нові, більш ефективні форми господарювання, які зможуть підняти рівень економіки району і залучити кошти для відродження традиційних для краю занять. Водночас процес переходу від однієї форми господарювання до іншої гальмується змінами екологічних та

географічних умов і потребує певного часу для освоєння нових видів економічної діяльності, набуття досвіду нового господарювання [2].

Одним з перспективних напрямків господарювання Черемошського межиріччя є туристсько-рекреаційна діяльність. Територія району є надзвичайно цікавою не лише різноманітними формами рельєфу, а й зручністю проходження туристичних маршрутів, наявністю цікавих природних утворень, гідротехнічних споруд, історико-культурних пам'яток, природо-заповідних об'єктів. Поєднання традиційних форм ведення господарства із ширшим розвитком туризму може дати нам шанс зберегти неповторність довкілля Українських Карпат. Кошти від туристичного бізнесу можуть компенсувати втрати від скорочення обсягів традиційних видів господарювання. Сталий розвиток регіону можливий лише за умови, що обсяги вилученої з природи сировини не перевищуватимуть обсягів річного самовідновлення. Розвиток рекреаційної галузі в районі є найбільш екологічно доцільним. Оскільки зросте використання різних природних ресурсів, що в свою чергу стимулюватиме обсяги і об'єми проникнення інфраструктури на терени такого важкодоступного району. Зрозуміло, що з розвитком туристичної інфраструктури збільшиться кількість робочих місць для місцевого населення. Одночасно зі своїм розвитком рекреаційна інфраструктура сприятиме будівництву автошляхів, які зараз перебувають у катастрофічному стані.

Для того, щоб зберегти певну усталену рівновагу між господарською діяльністю горян і можливостями природного відновлення гірських екосистем, вкрай необхідна екологічна освіта й виховання місцевого населення, які ґрунтуються на практичних екологічних знаннях традиційної моделі господарювання краю та сучасних екологічних знаннях. Якісні екологічні знання гуцулів складають їхній екологічний світогляд, на основі якого формується їхня екологічна свідомість і культура.

Висновки. Найважливіше місце в економіці краю впродовж тривалого часу займало тваринництво (особливо вівчарство), в сучасних умовах передові позиції поки що займають лісова і деревообробна промисловість. Однак, нераціональне використання лісових ресурсів призвело до виникнення ряду екологічних проблем, які потребують негайного вирішення. Починаючи з 2008 року спостерігається зниження темпів лісопереробки, що дещо зменшило тиск на довкілля.

Перспективними для краю можуть стати органічне гірське сільське господарство, яке виробляє екологічно чисту м'ясо-молочну продукцію і, звичайно, рекреація та туризм. Однак,

тваринницьке господарювання поки що зазнає занепаду і потребує реконструкції. Рослинництво, збиральництво і мисливство, народні промисли виконують другорядну роль у функціонуванні економіки краю, хоча також належать до традиційних видів господарювання Черемоського межиріччя.

Спостерігається ріст розвитку туристичної і рекреаційної діяльності, особливо у басейні Чорного Черемошу, що може забезпечити не лише розвиток економіки краю, а матеріальний добробут місцевого населення.

Негативно впливає на екологію краю і будівництво міні-ГЕС. Для вирішення екологічних проблем, переходу до оптимального збалансованого природокористування, яке мало б забезпечити значне підвищення рівня життя населення і максимальне збереження належного екологічного стану довкілля, потрібно передусім здійснити комплексну переоцінку усього природо- і працересурсного потенціалів території, стану виробничої та соціальної інфраструктури. На її основі необхідно напрацювати оптимальні співвідношення між найбільш доцільними напрямками господарювання, визначити комплекс заходів, які забезпечать його високу економічну ефективність та екологічну доцільність.

Список літератури

1. Голояд Б. Я. Перспективні напрямки розвитку інфраструктури Українських Карпат. / Б. Я. Голояд, О. Б. Фрик // Гори і люди (у контексті сталого розвитку). Матеріали міжнародної конференції. 14–18 жовтня 2002. Том 1. Рахів. С. 41–44.
2. Гошко Ю. Г. Промисли і торгівля в Українських Карпатах XV–XIX ст. / Ю. Г. Гошко. – К.: Наукова думка, 1991. – 256 с.
3. Коваль Я. В. Значення гірських лісів у системі екологічної безпеки. / Я. В. Коваль, І. Я. Антоненко. / Гори і люди (у контексті сталого розвитку). Матеріали міжнародної конференції. 14–18 жовтня 2002. Том 1. Рахів. С. 381–385.
4. Клапчук В. М. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина XIX – перша третина XX ст.): монографія / Володимир Клапчук. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2009. – 508 с.
5. Клапчук В. М. Проблеми полонинського господарства Гуцульщини у другій половині XIX ст. – першій половині XX ст. / В. М. Клапчук // Наукові записки. Серія «Історичні науки». – 2009. – Випуск 14. С. 120–134.
6. Малиновський К. Карпатські полонини і полонинське господарство. / Костянтин Малиновський // Історія Гуцульщини. – Львів: Логос, – 2002. Т.6. С. 293–309.
7. Мандибура М. Д. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX ст. – 30-х років XX ст. / М. Д. Мандибура. – Київ: Наукова думка, 1978. – 186 с.

Tymofiychuk N.M. Traditional entities in areas Cheremochskoho rivers. Feature mining Cheremoshskoho Rivers is very difficult natural conditions that significantly affect the socio-economic conditions of mountain dwellers, the nature of nature. Lifestyle determines the peculiarnature of mountaineering, type of employment of local people. Unsuccessful and inefficientmanagement caused the emergence of many environmental and economic problems.

The article described the features of traditional management in mountain areas, defined perspective directions of optimization of natural resources. Considerable attention is paid to the prospects fortourism and recreational activities. The estimation of the district, which is characterized by greatdiversity of landforms, the convenience of tourist routes, the presence of interesting natural formations,hydraulic structures, historical and cultural monuments, natural and protected areas.

Key words: traditional natural resources, optimization of nature, the degradation of ecosystems.